

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 40, BR. 2, 33-64, ZAGREB, PROSINAC 1992.

STO GODINA BROZOVA PRAVOPISA

Nataša Bašić

očno 18. listopada ove godine navršila se stota obljetnica otkako je profesor kraljevske gimnazije zagrebačke dr. Ivan Broz¹ završujući predgovor svomu *Hrvatskomu pravopisu* prepustio djelo dvojakoj vatri: "vatri prakse i kritike".² Prva u znamenitu trolistu hrvatske lingvistike s prijeloma XIX. u XX. stoljeće - uz Marićevu *Gramatiku* iz 1899. i Broz-Ivekovićev *Hrvatski rječnik* iz 1901 - ta, opsegom nevelika (130 stranica), knjižica najznatnije je utjecala na razvitak hrvatske pismene kulture u XX. stoljeću.

Broz je *Hrvatski pravopis* napisao na temelju naloga Odjela za bogoštovlje i nastavu Visoke kraljevske zemaljske vlade, kojemu je osobiti strukovni odbor preporučio izradbu jedinstvenog pravopisa za škole, koji bi imao biti zasnovan "na načelima fonetičkog pisanja".³ Odluka vlade o uvođenju fonološkog pravopisa u škole uskomešala je hrvatske duhove i stvorila dva tabora: pristaše i protivnike fonološkog pisanja. Čini se da pravi razlog protimbi nije bio jezične već političke naravi. Naime, pokretanje i izradba pravopisa zbivala se pod pokroviteljstvom vlade za banovanja omraženoga Khuen-Héderváryja, a stručna redakcija bila je povjerena Arminu Paviću,

1 O životu i radu vidi: A. Musić: Dr. Ivan Broz. *Ljetopis JAZU*, 9 (1984) str. 138-169.

2 *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1892, str. VII.

3 Nav. djelo, str. II. O pripremama i odjeku vidi: Z. Vince: Pripreme i odjek Brozova "Hrvatskog pravopisa" u hrvatskoj jezično-kulturnoj javnosti. *Forum*, 24 (1985) 1-2, str. 256-284.

sveučilišnom profesoru hrvatskoga jezika i budućem predstojniku Odjela za bogoštovlje i nastavu te zastupniku na listi mađaronske Unionističke stranke u Hrvatskom saboru, koji je, zajedno s Tomislavom Maretićem, također saborskim zastupnikom s protunarodne unionističke liste, najvatrenije zastupao fonološko načelo, ali ne kao izraz hrvatske jezične naravi već kao oblik sjedinjenja sa Srbima "koji su prava naša braća, krv od naše krvi, kost od naše kosti".⁴

Militantno ozračje koje se uvuklo u lingvistikū od Daničićeva *Rata za srpski jezik i pravopis*, uvođenje genetsko-anatomskih razloga, mahanje Karadžićem i Srbima kao tvorcima hrvatskog jezika i pravopisa, a potiskivanje i obezvređivanje hrvatske pisane tradicije prouzročilo je odbojnost prema fonološkom pisanju u dijela hrvatskih pisaca i javnih djelatnika, koja je, primjerice u Stjepana Radića, urodila plodom, pa je on sve do kraja života pisao u *Domu* morfonološkim pravopisom.

Jezičnih razloga za odbacivanje fonološkog pravopisa nije bilo jednostavno stoga što je fonološko pisanje prisutno u hrvatskoj knjizi od njezina samog početka ne kao hrvatski, ponajmanje Karadžićev srpski, izum već kao posljedak naravi hrvatskoga jezika, tj. prozirnosti (transparentnosti) njegova morfonološkog sustava, što se može potvrditi i površnim listanjem djela starijih hrvatskih pisaca. Analizom jezika starih hrvatskih isprava i knjiga dokazuje sam Maretić,⁵ a za njim i Josip Pasarić,⁶ da su hrvatski pisci od listine Kulina bana pa do suvremenika pisali više fonološkim no morfonološkim pravopisom, odnosno, prema Brozoviću, u dopreporodnome hrvatskom novoštokavskom standardu vladao je "jedan nedovoljno stabilan kompromis između fonološkog i morfonološkog pravopisnog principa, s tendencijom k jačanju fonološkoga".⁷ Uvođenje morfonološkog pravopisa po uzoru na češki i ostale slavenske pravopise za razdoblja narodnog preporoda taj je jezični tijek prekinulo epizodno, ali nije moglo spriječiti naravni razvitak. Dapače, ni ilirski gramatičari nisu mogli zabaciti fonološko pisanje, što priznaje i najznatiji među njima, Babukić, u svojoj *Ilirskoj slovnici*: "Mi nezametjemo efonie; dapače, gdi je neobhodno potrebita, strogo se je držimo i jedino poradi većje razumljivosti obziremo se na etymologiu po načelu: *Govori za uši, a piši za oči*."⁸ Kako je naravni razvitak naginjao fonološkom pravopisnom rješenju, bilo je samo pitanje do koje će se granice ići u fonologizaciji pravopisa. Broz je *Hrvatskim pravopisom* iz 1892. tu granicu odredio i upravo tu valja tražiti vrijednosti i značenje njegova djela.

4 T. Maretić: Fonetički ili etimologički? *Vienac*, 2 (1889) 15, str. 236.

5 Isti: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*.

6 J. Pasarić: O hrvatskom pravopisu. *Vienac*, 24 (1892) 45, str. 712-718; 46, str. 729-734.

7 D. Brozović: Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. *Jezik*, 33 (1985/86) 1, str. 8.

8 V. Babukić: *Ilirska slovnica*. Zagreb 1854, str. 9.

U Brozovim pravopisnim rješenjima zrcali se hrvatska pismena tradicija i kritičko propitivanje stručne literature. Karadžića i Daničića, koje spominje u predgovoru, odrekao se ondje gdje njihova pravila nisu bila u skladu s hrvatskom jezičnom tradicijom. Na kraju predgovora otkrio je svoga najvažnijeg uzora - Marcela Kušara: "Dužan sam spomenuti na ovome mjestu, da sam se uvelike koristovao Naukom o pravopisu, koju je štampao u Dubrovniku vrstan znalac jezika hrvatskoga, g. M. Kušar: priznajem, da bez njegove knjige ne bi u koječemu bila moja knjiga onakova kao što jest".⁹

Pred Brozom su stajala dva velika posla: uređenje grafije i pravopisa, tj. pisma i načina pisanja. Ilirska grafijska rješenja službeno su uklonjena 1877. kad je odlukom Odbora za pravopis propisano da umjesto ilirskoga *věra, děte, perst, bratja* valja pisati *vjera, diete, prst, braća*, ćirilčno ħ postaje dj, љ - lj, a њ - nj (u svim trima dvoslovima j je bez točke; ćirilčno dj bilježilo se *dj*). Pitanje izbora pravopisa - fonološki ili morfonološki - ostalo je otvoreno. Mlak i neodređen stav Odbora za pravopis iz 1877. otvorio je prostor šarolikosti pisanja: u Akademijinim izdanjima pisalo se trima pravopisima - Veberovim, Jagićevim i Daničićevim, Kurelac i Pavlinović čvrsto su pri morfonološkom, a ostali u nekoj sredini. No 90-ih godina primjećuje se da fonološka struja nalazi pristaše i u izvanakademijinim institucijama. Ono što je Daničić najavio u *Ogledu Akademijina Rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* 1878, a ostvario objavljivanjem prvoga sveska 1880, polako je osvajalo nove prostore. God. 1882. izdaje Matica hrvatska Maretićev prijevod *Odiseje* fonološkim pravopisom i sinkretičnim množinskim padežima, a postupno se i u *Viencu* tih godina javljaju, uz Maretića, i drugi pristaše fonologije: Budmani, Pavić, Broz, Vjekoslav Klaić i dr. Ofenziva "fonetičara" natjerala je i starog Vebera, "vestalku" ilirske jezične koncepcije u obliku Zagrebačke filološke škole, da posustane. U polemici s Maretićem i Kostrenčićem oko Matičina izdanja Maretićeva prijevoda pisao je: "Isto je tako neopravdana izjava g. Kostrenčića, da bih ja prvi prosvjedovao proti jedinstvu, kad bi se drugčije ustanovilo, nego što ja mislim: jer kad sam sav svoj pravopis, pak isti onaj zlosretni *h*, bez koga ne može često brat brata razumjeti u pismu, ostavio na volju Matici, valjda sam dovoljno dokazao, da bih bio kadar i većih žrtava doprinieti slogi za ljubav."¹⁰

Osim sloge, Broza je u sastavljanju pravopisa vodila i spoznaja da je svaki pravopis kompromis i da nema tako savršenog pisma koje bi "odslikalo" govor, pa je načelo "Piši kao što govoriš" tek zvučna parola "fonetičara" naspram krilatici "etimologa" "Piši za oko, govori za uho". U tome ga je čvrstio i čuveni Jagićev članak o pravopisu iz 1864. u kojemu je ovaj tvrdio da se pisanje ne može do kraja izvesti ni po načelu eufonije, ni po načelu etimologije. Načelo eufonije dovodi naime u pitanje činjenica što niti

9 *Hrvatski pravopis*, str. III. O knjizi M. Kušara pisao je Z. Vince u XXXVIII. godištu Jezika, str. 97-105.

10 A. Veber Tkalčević: Opazke na opazke gg. Maretića i Kostrenčića. *Vienac*, 14 (1882) 34, str. 551.

najsavršenije pismo ne dostiže sve nijanse ljudskoga izgovora, a ako bismo etimološko načelo primjenjivali dosljedno, ispravljanju ne bi bilo ni kraja ni konca.¹¹ Zapravo su jedni i drugi bili, kako to slikovito reče Ivo Škarić, "u istoj fonološkoj krletci", sporeći se "samo oko pisanja onih riječi u kojima je fonemski niz zaista bio sporan, pa je spor zapravo bio ne o pravopisu nego o jeziku."¹²

Uistinu, i sporovi oko Brozove knjige najviše su se (osim slova Đ-đ) odnosili na prvi dio, koji zapravo i nije pravopisne naravi. Čisto pravopisna problematika obrađena je u poglavljima II. i III, u kojima raspravlja o pisanju riječi velikim i malim slovom, o pisanju "sastavljenih" riječi, o rastavljanju riječi na slogove, o pravopisnim znacima (naglascima, "vezici", zagradi, apostrofu, točki) te o znakovima što se bilježe u pisanju rečenica (točka, znak pitanja, znak uzvikivanja, zarez, točka sa zarezom, dvije točke, crtica, znak navođenja, zagrada), ostavila je kritičare uglavnom ravnodušnima.

Ali je zato slovo Đ-đ podignulo vjetar. Broz ga je uvrstio u grafijski sustav koji je predstavio u pristupnom dijelu (str. 1). To je sustav sastavljen od 30 slova kojim se Hrvati i danas služe. Slovo đ za fonem /ǰ/ uzeo je od Daničića, koji je ovaj bio načinio za Akademijin *Rječnik*. Ostalih Daničićevih grafijskih rješenja¹³ nije prihvatio, za razliku od Kušara, koji u svojoj *Nauci o pravopisu* dosljedno primjenjuje Daničićevu grafiju. Osim Benakovića, svi su kritičari i prikazivači Brozove knjige osporili uvođenje novoga slova (Maretić, Pasarić, Jagić, Rešetar, Iveković).¹⁴ Uglavnom su ga držali nepotrebnom novotarijom koja nije bitno pridonijela jasnoći i jednostavnosti pisma, ali je ponovno uzdrmala netom stečenu naviku. Niti suvremeni hrvatski jezikoslovci nisu mu skloni stoga što đ u međunarodnoj uporabi označuje drugi glas.¹⁵ Broz je, međutim,

11 V. Jagić: Naš pravopis. *Književnik*, 1 (1864) str. 1-34, 151-180.

12 I. Škarić: Jezik u pravopisu. *Jezik*, 39 (1991/92) 2, str. 35.

13 Reformu latiničnoga grafijskog sustava Daničić je proveo radi uklanjanja nejasnoća u pismu pri izradbi Akademijina *Rječnika*. Da bi razlikovao u pismu fonem /ǰ/ od fonemskog niza /d+j/, Daničić predlaže grafem Đđ. On mu je omogućivao da točno odčita riječi *djed*, *rođen*, *nadje* i *nađe*, koje su se u staroj grafiji pisale *djed*, *rodjen*, *nadje* i *nadje*. U ovako napisanima čitatelj u posljednjim dvjema nije mogao raspoznati oblike glagolâ *nadjenuti* i *naći*. Isto tako da bi se u pismu razlikovao fonem /ǰ/ od fonemskog niza /d+z/, npr. u riječima *badža*, *nadžeti*, predlaže za /ǰ/ grafem ġ. Daničićeva rješenja ı i | te grafem ġ upotrebljuju se danas samo u filološkim Akademijinim izdanjima.

14 Benaković naime drži da bi bolje napravio da je prihvatio sva četiri Daničićeva slova. (*Nastavni vjesnik*, 2/1894, str. 173-180). Maretić sumnja u opstojnost slova đ "jer iskustvo uči, da je pravo rekao gotovo pred 100 godina stari A. L. Schlözer veleći, da ljudi nova slova primaju tako nerado kao i nove poreze." (*Nastavni vjesnik*, 1/1893, str. 174). Iveković je otišao najdalje sarkastično sugerirajući vladi da ukine "ono ni za kakve zasluge križem odlikovano đ." (Predgovor *Hrvatskom rječniku*, Zagreb 1901, str. V).

15 D. Brozović: Dentali ispred afrikatâ: Gube li se ili izgovaraju? *Jezik*, 20 (1972/73) 5, str. 129.

mislio drukčije. U predgovoru drugoga izdanja, koje se pojavilo već u prvoj polovici 1893, vjeruje da će *d* prodrijeti u hrvatsku knjigu: "Iskustvo uči nas Hrvate drukčije i pokazuje nam, da su naši stari slova *č, ć, š, ž* i rado i lako primili, jer su im bila od prijekne potrebe, a od takve je potrebe i slovo *d*, koje je i u sadašnjem obliku svojem grafički (sic.!) jamačno toliko zgodno koliko i slova *č, ć, š, ž*."¹⁶

U Brozovu grafijskom sustavu tri su dvoslova: *dž, lj* i *nj*. On ih naziva sastavljenim slovima i napominje da se njima bilježi po jedan suglasnik, a slovom *dž* i dva suglasnika - *d* i *ž* - u složenim riječima poput *nadžeti, podžinjati*. U Rječniku, koji obuhvaća gotovo polovicu knjige, interpretira ih međutim drukčije. Riječi kojih početak bilježimo slovima *dž, lj* i *nj* nema posebno obrađenih pod tim slovima, već ih je obradio pod slovima *d, l* i *n*. Tako se prva riječ koja počinje slovom *dž* (*džaba*, na čast, prosto, badava) nalazi u D-stupcu na mjestu gdje po abecednom slijedu dolazi fonemski niz /d+ž/ (iza *dvocjepan*), a prvu koja započinje slovom *lj* (*Ije*, riječca za pojačanje) naći ćemo u L-stupcu na mjestu gdje po abecedi dolazi fonemski niz /l+i/ (iza *Lijevno*; vidi *Hlijevno*). Prva pak koja započinje slovom *nj* (*nj'* ne valja pisati 238b) nalazi se u N-stupcu na mjestu gdje po abecedi dolazi fonemski niz /n+i/ (iza *nizak*; komp. niži). To znači da dvoslove *dž, lj* i *nj* nije shvaćao jednofonemski /ž/, /l/, /ń/ već kao slijed dvaju fonema /d+ž/, /l+i/, /n+i/. U tom smislu možemo interpretirati i ovakvo nizanje riječi u Brozovu pravopisnom Rječniku: *drenik, drenjak, drenjina, Drenopolje* (str. 82)

Kako je Broz riješio jezično-pravopisna pitanja? Na prvo mjesto postavlja i razrješuje raslojavanje staroga jata i utvrđuje pravila za pisanje alternanata *ije/je/e/i*. Uzorom su mu Karadžićeva pravila za južno narječje, njegova dioba štokavskih govora na istočne, zapadne i južne te načelni napatuk da dugom *e* u istočnom govoru, odnosno dugom *i* u zapadnom, odgovara u južnom *ije* (*dete, dite, dijete*), a kratkom *e* u istočnom, odnosno kratkomu *i* u zapadnom, u južnom odgovara *je* (*mesto, misto, mjesto*). Kako, naravno, načelno pravilo funkcionira samo načelno, i Broz je, za Karadžićem, morao nizati odstupanja od pravila. To čini njegov opis nedostatnim, ali je bio prihvaćen i ponavljan u svim pravopisima do pojave Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskog pravopisa* iz 1971. Kao rođenom kajkavcu Brozu Karadžićeva pravila nisu mogla pomoći, pa su jatovske alternante najpouzdaniji dio rječničke građe. Uz to, u pravilima navodi napatuk od kojega sâm u Rječniku odstupa: Tako u t. 9. piše: "U takim događajima (kad je u istočnom govoru kratko *e*, a u zapadnom kratko *i*, u južnom stoji redovito *je*, N. B.) kad bi se u južnom govoru našlo *je* za glasom *r* gubi se redovno glas *j* te ostaje samo *e*; ...".¹⁷ A u Rječniku nalazimo sljedeće: *griješka, grjehota, grjehovan, grješan, grješić, grješnica, grješnik, grijehovi, jastrijeb, krjepak, krjepost, Mriježnica, nadstrjeljivati, strjelica, ukrjepljivati*.¹⁸

16 *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1893², str. XI.

17 *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1892, str. 3.

18 Isti je nedostatak uočio J. Pasarić u prikazu drugog izdanja *Pravopisa*, vidi: *Obzor*, 34 (1893) 146. Pasarić piše: "Više se ne zna kad se poslije glasa *r* mora pisati glas *j*, a kada se smije."

S motrišta povijesti hrvatskoga pravopisa dio s jatovskim alternantama ostat će zabilježen po Brozovu propisu da se mjesto *ie* ima ubuduće pisati *ije*. Broz nije ulazio u teoretsko razglabjanje toga problema, kao što to nije ni drugdje u knjizi činio, ali je odluku zacijelo donio potaknut i Maretićevim razmišljanjima.¹⁹ Pitanje jezične naravi te skupine i njezine valjane grafijske prezentacije i danas je predmetom znanstvenih raspra.²⁰

Pisanje slogotvornoga *ř* bilo je otvoreno u dvojbi treba li ga uopće bilježiti nakon što je 1877. ilirsko bilježenje *er* već bilo uklonjeno. Broz se odlučio za bilježenje apostrofom i to samo u poziciji kad *r* čini slog, a stoji pred samoglasnikom ili iza njega (*gr'oce, navr'o, satr'o, su'ržica, po'rvati se, za'rzati*). Reagirao je Maretić podsjećajući da apostrof u sustavu znakovlja već ima svoju funkciju i označuje izostavljanje nekog slova te predlaže Daničićevo rješenje *gr-oce, su-ržica*.²¹

Kako je pravopis u prvome redu bio namijenjen školama, našao se u njemu i dio o suglasnicima *č* i *ć*. Broz uči da se *č* piše u onim riječima u kojima je postalo od *k* i *c* (samo u tudicama, ponajviše turskoga i grčkoga podrijetla, dolazi *ć* koje je postanjem od *k*, npr. *Ćirilo* < Κυριλλός, *bečar* < *bekjar*, *čošak* < *kjōšk*). Suglasnik *ć* piše se u onim riječima u kojima je postao od *t*. Slijedi popis imeničnih, pridjevnih i glagolskih oblika u kojima se pozicijski pojavljuju *č* i *ć*, a potom i popis sufiksa u kojima se oni nalaze.

U tom odjeljku obradio je i suglasničke skupine *šč* / *šč* / *št*. Broz razlikuje: *krščanin, pršte* (mjesto *pršče*, prema *prskoh*), *kršten* i u skladu s tim upozoruje: "Po tome može biti *št* ili prema *šč* ili prema *šč*, i zato se griješi pišući prema *št* naprečac samo *šč*."²²

Posebno poglavlje posvetio je suglasničkim skupinama *dj* i *gj*. U riječima *ladja, tudji, angjeo, evangjelje* (kako se sve donedavno pisalo) valja pisati *d*: *lada, tudi, andeo, evandjelje*. *Dj* se piše samo onda "kad se u izgovoru razbiraju odjelito oba glasa *d* i *j*" (*djevojka, negdje, ovdje, ondje*), potom u "složenim" riječima *nadjačati, odjez-diti, odjuriti, podjariti*, u nekim tudicama kao *adjektiv* i sl. U t. 69. napomenuo je da se oblici *devojka, videti, ćerati, lećeti* i sl., koji se čuvaju u nekim južnim govovima, ne drže književnima. To su oni oblici koje je Karadžić bio propisao za standardne likove srpskoga književnog jezika u svom *Srpskom rječniku* (točnije: gramatici pred njime) 1818. godine.

Broz se prihvatio i raščišćavanja problema vezanih uz pisanje suglasnika *h*. Tomu je bilo više razloga. Slab položaj fonema /h/ u hrvatskome fonološkom sustavu rezultirao je u dijelu narodnih govora njegovim gubitkom ili zamjenom drugim fonemima,

19 T. Maretić: Da li ie ili ije? *Nastavni vjesnik*, 1 (1893), str. 148-156.

20 Vidi: D. Brozović: Ortoepska vrijednost dugoga i produženog ijekavskog jata. *Jezik*, 20 (1972/73) 3, 4, 5. D. Raguž: Jednosložna zamjena dugoga *ě* u hrvatskom jeziku. *Jezik*, 39 (1991/92) 5, str. 129-138.

21 *Nastavni vjesnik*, 1 (1893), str. 171.

22 *Hrvatski pravopis*, 1892, str. 10.

najčešće fonemom /v/ (*kruv, muva*). Kako je širenjem Karadžić-Daničićeve škole u hrvatskim stranama narodni govor umjesto pisane riječi postajao odlučujućim u oblikovanju književnoga standarda, tako je fonem /h/ postao vukovcima spornim, iako je u starim hrvatskim rječnicima i slovnice redovito bilježen. S druge strane u morfologiji ilirskih slovničara, koji su propisali starije množinske oblike, u imeničnoj sklonidbi /h/ se pojavljivalo u genitivu i lokativu, pa se može govoriti o "višku" fonema /h/, nasuprot nestajanju u narodnim govorima. Broz je bilježenje fonema /h/ riješio na sljedeći način: Piše se u genitivu množine pridjevne i zamjenične sklonidbe (*velikih, dobrih, njih, kojih*), u starijim množinskim lokativnim nastavcima *-ah* i *-ih* (*-ijeh*) imenične, pridjevne i zamjenične sklonidbe (*na svih stranah, u onih selih*),²³ u imperfektnoj i aorisnoj paradigmi (*moljah, dah, skočih, rekoh*), u kondicionalu (*bih rekao*), u stranim riječima latinskoga, njemačkog ili grčkog podrijetla (*Horacije, humor, herceg, Hera*). Ne piše se u genitivu množine imenica i brojeva dva, tri, četiri (*otaca, vesala, dviju, triju, četiriju* ...), u lokativu množine na *-u* imenične sklonidbe (*ruku, nogu*), na početku riječi koje počinju samoglasnicima (uglavnom turcizmi: *ametom, ametice, at, uđiti, nauditi*) ili slogotvornim *ř* (*rda, zardati, rvati, rzati*) i u sredini riječi (*lako, meko, ufanje*). U Rječniku je naveo mnogo primjera upravo uz ovu problematiku. Dio Brozovih rješenja nije međutim u skladu s hrvatskom uporabnom normom, ali mu i suvremeni pravopisi robuju predlažući dvojno pisanje (*rda/hrda, rvati se/hrvati se*).

Značenjem najvažniji dio Brozova *Hrvatskog pravopisa* svakako je onaj u kojemu obrađuje pisanje pojedinih fonema u tzv. morfemskim šavovima i različnim međusobnim kombinacijama. Broz uočuje da promjene nastaju u neposrednu dodiru dvaju fonema različitih zvučnih ili tvorbenih obilježja ili pak u neposrednu dodiru s fonemom /j/. Tu je i tablica s podjelom fonema na zvučne i bezzvučne i pravilo da zvučni pred bezzvučnim prelazi u bezzvučni, a bezzvučni pred zvučnim u zvučni. Mnogo je primjera, koje ovom zgodom neću navoditi. Samo ću se osvrnuti na ona mjesta gdje je, da bi sačuvao razumljivost pribjegao morfonologiji, potom na ona u kojima je odstupio od Karadžić-Daničićevih pravila i, na kraju, komentirati njegova rješenja onih pravopisnih problema koji se i danas drže otvorenima.

Radi čuvanja jasnoće riječi Broz je pribjegao morfonološkom pisanju u sljedećim slučajevima: u pisanju suglasničkih skupina *ds, dst, dsk* (*odsjeći, gospodstvo, gradski*), u pisanju suglasničkih skupina *tst i tsk* (*hrvatstvo, bratski*), u pisanju suglasničke skupine *đc* (*žedca*), u pisanju suglasničke skupine *čc* kad nije dio deminutivnog sufiksa *-čce* (*riječca, Otočca, plovučcu*), u pisanju suglasničkih skupina *dc, dč, tc, tč* u riječima kojima bi se teško ili nikako razabralo značenje kad bi se napisale fonološki, u pisanju vlastitih imena i književnih riječi sastavljenih s prijedlozima *nad, pod* (*mladca, mladče, mlatca, mlatče; Kadčić, Zabrdca, Zabrdčev, nadcestar, nadčovječni*), u pisanju suglas-

23 U knjizi "novoga" jezika i pravopisa ističem ovo mjesto kao zanimljivost: Broz misli i na one koji pišu starijim oblicima.

ničke skupine *dšt* u složenicama (*odštetiti, kadšto*), u pisanju suglasničke skupine *stl* u složenicama (*istlačiti*) i *stlj* u književnim riječima (*popustljiv*), u pisanju suglasničke skupine *mj* bez umetanja epentetskog *l* u riječima stranoga podrijetla (*Damjan, tamjan*).

Od Karadžić-Daničićevih pravila odstupio je Broz u sljedećim slučajevima: suglasnici *s* i *z* ostaju nepromijenjeni ispred *lje* i *nje* (u kojima je je jatovskoga podrijetla) pa se piše *sljepota, snježanik, ozljeda, opraznjeti*; isto tako ostaju nepromijenjeni u složenicama *sljubiti se, iznjušiti* gdje su oni na svršetku prve, a *lj* i *nj* na početku druge sastavine; likovi *šljepica, ožljeđivati, opraznjeti, izljubiti* nisu književni, kao ni likovi *svrbljeti, grmljeti, trpljeti, živjeti*. A u jednoj naoko rubnoj primjedbi u t. 120. udario je, prema Vinceu,²⁴ temelj nekontrahiranom pisanju futura: "Spomenuto pravilo (pod 119) ne vrijedi u pisanju, ako se *d, t* nađu na svršetku predašnje a *c, č (ć)* u početku potonje riječi; tako se n. p. pored *kaca* mj. *kadca, srčiti* mj. *srđčiti, priča* mj. *pritča ...* piše *mlad car, grad čuvati, brat čeka, vidjet ćemo ...*"²⁵ Sva Brozova odstupanja od Karadžić-Daničićeve škole pozdravio je jedino od hrvatskih vukovaca Maretić.²⁶ Rešetar nije bio sklon nekontrahiranom pisanju futura,²⁷ a Jagić je bliži Brozu no Rešetaru.²⁸

Pisanje zubnih suglasnika *t* i *d* ispred slivenih *c, č, dž, ć* i *đ* otvoreno je pitanje hrvatske pravopisne norme cijelo stoljeće. Broz je regulirao pisanje *d* ispred *s, š, c, č, ć* i *to*, ispred slivenih uglavnom samo u kategoriji prijedlog + osnova,²⁹ dodala bih i pisanje *t* ispred *c, č* u kategoriji osnova + sufiks (t. 121).

U usporedbi s Kušarovom *Naukom o pravopisu* Brozova je knjižica preglednija i jednostavnijih pravila. Preglednosti i boljem razumijevanju cjeline pomaže i pravopisni Rječnik u kojemu se može naći i jezičnih savjeta o "dobroj" i "lošoj" riječi. U njemu je mnogo turcizama, koje je preuzeo od Karadžića, iako za njih nije imao podloge u hrvatskim govorima i knjizi, ali i novih riječi unesenih na temelju Brozova shvaćanja hrvatskoga književnog jezika. Na Maretićevu primjedbu da je nepotrebno unio u rječnik kajkavizme *ribič* i *rubča* odgovorio je u predgovoru drugoga izdanja: "Ako i nema ove ili one riječi ni u Vuka, ni u drugih priznatih spisatelja, a ono je ne treba naprečac odsuditi kao kajkavsku. Pa ako je dopušteno stvarati nove riječi i uzimati gotove iz tuđih jezika (n. p. iz češkoga ili iz ruskoga), onda ne znam, za što ne bi mogle do potrebe naći mjesta u književnom jeziku hrvatskom i riječi kajkavske? Zašto nebi n. p. za određenu vrstu vodenih ptica valjalo upotrebiti kajkavske riječi *ribič* (koja ima i u našim školskim knjigama), dok je ta ptica u štokavskim krajevima možda nepoznata ili se zove tuđim imenom? ... Pa i sam Vuk zabilježio je u svom rječniku riječi kajkavskih ili koje se drže za kajkavske, kao n. p. što je riječ *rubča*."³⁰

24 Nav. djelo, str. 267.

25 *Hrvatski pravopis*, str. 27.

26 *Nastavni vjesnik*, 1893, str. 173-174.

27 *Archiv für slavische Philologie*, 15 (1893), str. 395-407.

28 *Isto*, str. 407.

29 D. Brozović: *Dentali ispred afrikatā ...*, str. 137.

30 *Hrvatski pravopis*, 1893², str. X-XI.

Brozova je jezična koncepcija bila mnogo šira od Maretićeve ili Ivekovićeve. Već je u *Crticama iz hrvatske književnosti* pokazao da hrvatsku knjigu voli i razumije, što Maretića nije resilo.³¹ Iz toga razumijevanja izrasla je i njegova koncepcija *Hrvatskoga pravopisa* koja je, oslobođena predrasuda i jezičnoga politikanstva urodila djelom kojemu se ni nakon stotinu godina ne može poreći vrijednost.

Na pitanje koja je ortografija najbolja, Jagić bi odgovorio: ona kojom se većina služi, netko drugi rekao bi: ona koja se često ne mijenja, treći: ona koja je pismeninama najbliža jeziku za koji je sastavljena. Čini se ipak da je za pravopis najvažnija dobra osnovica koja se može usavršavati, dopunjavati i dograđivati u skladu s razvitkom samoga jezika i znanstvenih spoznaja o njemu. Pri tome valja paziti da dogradnje ne budu korjenite ni česte. Brozov *Hrvatski pravopis* iz 1892. dobra je osnovica, jer je Brozova koncepcija bila utemeljena na poznavanju naravi hrvatskoga jezika i poštivanju tradicije pisane riječi u Hrvata. Na njoj su gradili i Boranić i Matičini jezikoslovci, pa i oni koji će pisati nove pravopise, neće ga moći mimoći.

SAŽETAK

Nataša Bašić, Leksikografski zavod "M. Krleža", Zagreb

UDK 801.1 : 808.62(091), stručni članak,

primljen 21. studenoga 1992, prihvaćen za tisak 30. studenoga 1992.

A Hundred Years of Broz's Orthography

The article discusses Broz's Croatian Orthography of 1892 as the basic Croatian orthographic manual in which the author followed the tradition of the Croatian written language and the very nature of the Croatian language.

BROZOVO PRAVOPISNO NAZIVLJE

Marko Lukenda - Mile Mamić

Razmotrit ćemo pravopisno nazivlje u Brozovu Hrvatskom pravopisu,¹ njegov odnos prema dotadašnjoj hrvatskoj terminološkoj tradiciji, njegov prinos usustavljanju toga nazivlja i njegov utjecaj na daljnji razvoj pravopisnoga nazivlja u hrvatskom jeziku. Ograničit ćemo se samo na Brozovo nazivlje pismenih znakova, bilo razgodaka (interpunkcijskih znakova) ili pravopisnih znakova, i to samo te-

31 V. Jagić u prikazu Maretićeve *Istorije hrvatskoga pravopisa latinskim slovima* (Archiv, 12/1899) zamjera Maretiću nedostatak historijskog smisla za temu o kojoj piše: "Čitajući pišćevu knjigu, ostajemo hladni: on naše drage stare anatomizira s bezobzirnomo dosljednošću, ne dajući im nikad da dođu do riječi kao razumna bića." (Citat prema: *Izabrani kraći spisi*, Zagreb 1948, str. 486.)

1 *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1892.